

ETNOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U GRADU – PROBLEMI I DILEME¹

Suprotnost selo - grad tvori jednu od klasičnih dilema etnoloških, odnosno kulturno-antropoloških teorija. Ta se dilema javlja i u istraživanjima. Zato od tog pitanja polazim u uvodu naše diskusije o etnologiji grada.

Naša kulturno-historijska etnologija teorijski je zastupala stajalište da je njezin predmet istraživanja narod, odnosno selo i seljaci. Ali u istraživačkoj praksi naši stariji etnolozi i folkloristi, premda su pretežno istraživali na selu, nisu se bavili isključivo pojavama seljačke ili seoske kulture. Recimo samo to da je u sklopu najvećeg istraživačkog projekta kulturno-historijske etnologije u nas - mislim na skupljanje građe o narodnom životu na temelju Radićeve „Osnove“ - sabrana i objavljena građa, između ostaloga, o Samoboru, gradiću koji ima svoju urbanu povijest. Spomenimo ovdje još Strohalo koji je skupio i objavio folklornu građu iz gradova Rijeke i Karlovca. A takvih bi primjera bilo i više (Valjavec - đaci, Varaždin; zatim interes etnologije i folkloristike za različite specifično gradske kulturne pojave, kao što su sevdalinke ili gradsko pjevanje u klapama u Dalmaciji).

Razmišljajući na taj način, lako dolazimo do zaključka da suprotnost između grada i sela za etnologiju nije tako bitna kao što se čini na prvi pogled. Pojedini kulturni procesi i kulturne pojave žive podjednako i u selu i u gradu, pa se zapravo mora postaviti pitanje, jesu li te pojave i ti procesi određeni time što su gradski, odnosno seoski - ili ih moramo spoznati uz pomoć nekih drugih odrednica. Naravno, mogli bismo se upitati koliko se jedan gradić, kao Samobor, pa i Karlovac, odnosno Rijeka u Lango-vo i Strohalovo vrijeme, razlikuju od jednog današnjeg sela kao što su, na primjer, suvremeni Otok ili Stubica?

Neki su pokušavali razlikovati selo i grad, odnosno kulturu sela i kulturu grada, s obzirom na površinu koju obuhvaća selo, odnosno grad, ili s obzirom na broj stanovnika. No to se pokazalo nedostatnim i nepotpunim. Po čemu mogu biti usporedivi procesi u kulturi takvoga grada kakav je danas Zagreb i gradića kakav je na početku stoljeća bio Samobor?

A ipak ne možemo posve odbaciti suprotnost sela i grada. To jest, ne možemo odbaciti promatranje i istraživanje kulture ili nekih pojava u kulturi bez te opozicije ili izvan nje.

Zato mi se čini da prije svega treba odgovoriti na pitanje o etnologiji kao znanosti: je li etnologija još uvijek „Bauernkunde“ i znanost o kulturi nižih slojeva, dakle, u oba slučaja znanost o pojavama u društvenim segmentima, ili je etnologija znanost o kulturi: o pojavama i procesima u kulturi i u kulturama različitih etničkih skupina, ali i različitih društvenih slojeva?

Kao što sam više puta rekla i napisala, za mene su pojave u kulturi i pojave u društvu usko povezane, pa ih mogu istraživati, tumačiti i razumjeti jedino usporedno, u njihovu prepletanju (Rihtman-Auguštin 1974, 1976).

1) Ovaj tekst pročitao je kao referat na redovitom godišnjem sastanku Hrvatskog etnološkog društva 31.I. i 1.II.1980.

Ako dakle, prihvatimo ideju da etnologija obuhvaća istraživanje kulture ne samo različitih etničkih skupina, nego i istraživanje kulture različitih društvenih grupa, onda ćemo morati postaviti novo pitanje: može li kulturno-historijska etnologija dostajati za takvo kompleksno istraživanje?

Kulturno-historijska etnologija istraživala je do sada pretežito pojedinačne elemente kulture, pojave ili proizvode kulture. Ona bi se prema Granlundovoj ideji (po Magetu) mogla nazvati *elementarnom etnologijom* za razliku od *sistemske etnologije* kojoj je svrha studij sustava kulturnih i socijalnih sredina (Stoklund 1979, 35). Valja odmah reći da i onda, kada je kulturno-historijska etnologija u nas poduzimala kompleksne zahvate, istražujući, na primjer, „narodni život“ na temelju „Osnove“ ili istražujući za potrebe etnološkog atlasa, nije išla za tim da joj obuhvat bude sistemski u citiranom smislu, nego je uvijek prvenstveno bacala težište na element kulture, pojedinačnu pojavu, predmet ili, eventualno, na djelatnost (na primjer, neka pojava u rukotvorstvu ili neki običaj).

Ostajući pri kritici takvog pristupa, naglašavam da su brojna istraživanja takvog tipa iznijela zapravo sveukupnu etnološku građu s kojom danas raspolazemo. Svaki temeljito i pomno napravljen rad o pojedinom elementu kulture, koji se zasnivao ili se zasniva na proživljenom poznavanju građe i temeljitoj kritici izvora, ostaje zauvijek neizbrisivim dijelom etnološke spoznaje bez kojega se nijedno daljnje istraživanje, ma s kojih znanstvenih pozicija polazilo, ne može razvijati.

Želim to naglasiti upravo zato što i dalje smatram potrebnom, pa čak i neophodnom, kritiku kulturno-historijske etnologije. Ali ne samo nje. Sustavnu znanstvenu kritiku dosadašnjih vlastitih i tuđih teorija smatram bitnim poticajem svakog teorijskog i empiričkog istraživanja. Ta kritika ne uključuje samo negativnu nego i pozitivnu valorizaciju.

Navest ću jedan primjer: „Godina dana hrvatskih narodnih običaja“, koju je M. Gavazzi objavio još godine 1939. više je nego sažet prikaz tih običaja-elementa koji tvore godišnji ciklus seljačkoga ceremonijalnoga i ritualnoga života. Iz knjige, koja je još uvijek jedini izvor za svakog istraživača običaja u nas, saznajemo o podrijetlu i kontinuitetu pojedinih običaja, o njihovoj rasprostranjenosti, kao i njihove opise (sadržaj). Razinu elementarne etnologije knjiga prelazi samo u toliko što pojedinačne običaje povezuje u godišnji kalendarski ciklus. No naravno, autorov se pristup na tome zadržava. Uostalom, i time je u svoje vrijeme učinio znanstveni pothvat koji je do sada nenadmašen. Ono što bi nas danas zanimalo, to su - osim kulturno-historijske analize i pozitivnog utvrđivanja podataka - spoznaje o smislu i značenju godišnjih običaja u ljudskim životima jučer i danas, o promjenama tih običaja, o njihovim minulim i sadašnjim funkcijama. To kulturno-historijska etnologija nije imala kao cilj. Zato je sada možda vrijeme da prije svega govorimo o ciljevima i metodološkim pristupima.

Sreća je što je konačno došlo vrijeme da ne raspolazemo više samo s jednom etnološkom teorijom i da se kod nas u Hrvatskoj, a i u Jugoslaviji, može govoriti o istraživanjima sa stajališta nekih drugih etnoloških, odnosno antropoloških polazišta. To su mahom pravci koji su, u duhu vremena u kojem živimo, postavili upravo ovaj zahtjev o kulturnim pojavama u kontekstu društveno-kulturnih cjelina.

Najprije nam je svima bio upao u oči proces društvene i kulturne promjene kojemu smo neprestano svjedoci, kao ljudi svoga vremena i kao etnolozi-istraživači. Elementi kulture, koje je kulturno-historijska etnologija znala istražiti s obzirom na porijeklo i trajanje, odnosno rasprostranjenost, sada su se počeli pred našim očima mijenjati i nestajati, da bi neki opet iznikli s novim, nepoznatim i nepriznatim funkcijama.

Prva istraživanja izvan okvira kulturno-historijske etnologije bile su analize promjene ili pokušaji znanstvene naznake kulturne mijene. Sada se već može govoriti i o stanovitoj tradiciji istraživanja kulturne mijene.

Savjetovanje Saveza etnoloških društava (XVI) u Dorjanu 1979. moglo je zato sadržavati temu „Etnološko proučavanje suvremenih promjena u narodnom životu i kulturi“.

Vrlo velik broj referata o toj temi pokazao je s jedne strane izvanredno zanimanje naših suvremenih etnologa za probleme promjene, a s druge strane, u određenom broju slučajeva pomanjkanje sustavnog pristupa istraživanju promjene. Najveća je mana mnogih suvremenih etnoloških istraživanja promjene, po mom mišljenju, to što se zaustavljaju na općim konstatacijama o promjeni. Te konstatacije kadikad ne premašuju zdravorazumsko razmišljanje. Istraživanje promjena samo se u rjeđim slučajevima bavi analizom samoga procesa mijene. Često se u istraživanjima, odnosno u izvještajima o tim istraživanjima, ne razabiru pojedine vremenske faze promjene, pomaci u funkcijama i smislu pojava koje su nam bile poznate kao pojave „tradijske kulture“. Tako iz analiza kulturne promjene nestaje sama građa o kulturi, *građa o elementima* i o tome kako se u svakom konkretnom slučaju mijenjaju ili održavaju. Događa se da pojedini istraživači postvaruju pojam „tradijska kultura“ ili njime zamjenjuju kritizirani pojam „narod“, pridajući sada „tradijskoj kulturi“ ili čak „tradijskom čovjeku“(!) mnoga svojstva nekadašnjeg romantičkog „naroda“. Pri tome zaboravljaju da „tradijska kultura“ ne može biti neko čvrsto i vremenski (jednom zauvijek) definirano stanje kulture. Ono na što mislimo kad kažemo „tradijska kultura“ stvar je našeg dogovora, konvencije o kulturi određenog doba (predindustrijskoga, pretkapitalističkoga) i određenog stanja komunikacija (prije djelovanja masovnih medija).

No ima u našoj etnologiji i više ili manje uspješnih prodora suvremenih etnoloških pogleda, i to od onih radikalnih, kritičkih do strukturalističkih i marksističkih. Etnološke teorijske orijentacije koje su isključivo kulturno-historijske još uvijek prevladavaju u ustanovama kao što su etnološke katedre na fakultetima. Odstupanje od kulturno-historijske metodologije i kritika pozitivizma prisutni su na etnološkoj katedri u Ljubljani. U Zavodu za istraživanje folkloru u Zagrebu učinjeni su pokušaji da se istražuje uz pomoć teorijski različitih pristupa.

No čini se da se svi nalazimo pred dilemom koju je izrazio Burszta, govoreći o poljskoj etnologiji. Razmatrajući starija etnološka istraživanja, on spominje „atomističko shvaćanje kulture“, tj. zasebno bavljenje svakom pojedinom kulturnom pojavom (problemi geneze, srodnosti, difuzije, promjene forme i funkcija), i etnološke monografije koje su izrađivale inventuru tradicijske kulture u prošlosti. Na temelju diskusija u poljskoj etnologiji, kaže Burszta, svladan je atomističko-pozitivistički pristup, pa se sada polazi od toga da je „kultura zatvoren sustav, izgrađen na temelju djelomično autonomnih elemenata, ali u biti uz pomoć funkcionalnih i strukturalnih povezanosti“ (Burszta 1979, 48)²⁾

Mi još nismo razvili diskusiju među različitim etnološkim pravcima, dakle i među različitim putovima etnološkoga istraživanja. Tako u ovom trenutku imamo dvije krajnosti: s jedne strane nastavljaju se istraživanja predmeta i pojava ili elemenata kulture koja se ne zanimaju njihovom funkcijom i smislom u životu, a s druge strane imamo opise sociokulturnih procesa koji zanemaruju same pojave ili predmete, odnosno elemente kulture, tj. građu. Pojedine suvremene analize običaja u etnologiji (ili izvan

2) Ne prihvaćajući u potpunosti definiciju o kulturi kao zatvorenom sistemu (o čemu ovdje nećemo raspravljati), smatram da misao o strukturalnoj i funkcionalnoj povezanosti elemenata kulture stoji.

nje) kod nas polaze, recimo, od rezultata, tj. građe starijih istraživača (a da je pri tome nisu provjerile). Na bazi više ili manje potpunog razumijevanja tih opisa građe kompliciranu strukturalističku konstrukciju (koja se možda mogla izgraditi čak i bez istraživanja!). Slično se događa i sa strukturalističkim pokušajima koji se zasnivaju na suvremenom istraživanju, ali zapravo građe konstrukciju strukturalnih opozicija do kojih se moglo doći i inteligentnim razmišljanjem.

Mislim da to nije cilj ni svrha etnologije. Istražujući pomno i detaljno ponekad neugledne elemente kulture, ali i njihovu funkciju i smisao, etnologija bi mogla i morala otkrivati čovjeku kulturne procese koje on sam proživljava, ali ih nije svjestan.

Teorijski je riječ o tome kako pomiriti, udružiti „atomistička shvaćanja“ „elemenata kulture“ s razumijevanjima njihova društvenoga značenja i funkcije, ponirajući ne samo u trenutnu kulturnu promjenu, nego obuhvaćajući historiju kulturnih procesa. Čini se da su kod nas bili uspješni oni istraživači koji nisu odbacili kulturno-historijsku analizu, ali koji se na njoj nisu ni zadržali, odnosno, koji se u njoj nisu iscrpili. Neću to obrazlagati. Navodim kao primjer „Svadbene običaje u Žumberku“ (Muraj, 1978), „Spomen obilježja žrtvama u prometu“ (Rajković, 1976).

Ti postupci, po mom mišljenju, krče put za promašivanje dosadašnjih slabosti parcijalnih etnoloških teorija i za izgradnju etnološkoga puta koji će biti znatno djelotvorniji i plodonosniji i koji će govoriti jezikom suvremenih znanstvenih teorija. Zalažem se za odbacivanje svih isključivih pristupa, dakle:

- ne istraživati samo *selo*, nego istraživati i *grad*;
- ne istraživati samo *kontinuitet*, nego istraživati i *promjenu*;
- ne zanemarivati *ekonomske procese*, ali istraživati i *simboličko ponašanje*, odnosno sve vrste simbolizacija;
- ne zatvarati istraživanje u *malu grupu*, nego istraživati i *interakcije s općim društvenim i kulturnim tekovinama*;
- ne zaustavljati se na istraživanju *individualnih pojava*, nego ih promatrati u *sveukupnom procesu komunikacija*;
- istraživati *obično* u ljudskoj kulturi i životu, ne gubeći iz vida odstupanja od običnoga i cijeli kompleks *ritualnoga i ceremonijalnoga ponašanja*;
- istraživati *stvari i pojave*, ali uvijek u odnosu na njihove stvaraoce i nosioce - *konkretne ljude*.

Navodeći ove istraživačke dileme ili opozicije, želim naglasiti potrebu međusobnog istraživanja fenomena koji su se u tim opozicijama našli na krajnjim točkama, dakle istraživanja: utjecaja sela na grad i obratno; prepletanja kontinuiteta i promjene; međutjecaja ekonomske i simboličke sfere ljudskoga života; međutjecaja kulture užih skupina i velikih općih kulturnih sustava; međutjecaja individualnih pojava i kulturnih i društvenih procesa općega društva; međutjecaja običnosti i ceremonijalnosti i međutjecaja čovjeka i njegovih kulturnih tvorevina.

Mislim da svijest o oba pola pojava i o njihovim međutjecajima mora biti potka svakog suvremenog etnološkog istraživanja. Naravno, to ne znači da će svaki istraživač moći ili htjeti obuhvatiti sveukupnu mrežu odnosa i komunikacija. Ipak, bitna razlika među suvremenom i starom etnologijom, držim, sastoji se i u tome što suvremena etnologija, ako želi opstati (bilo u užoj povezanosti s povijesnim znanostima ili povezana s društvenim znanostima), mora biti svjesna mreže interakcija ljudskih komunikacija, ljudskih odnosa, ljudske kulture. Društvena, nacionalna, povijesna ili kulturna isključivost ne mogu biti pretpostavkom etnološkoga istraživanja. U tom smislu nikamo nas više ne vode ni istraživanja isključivo *naših* osobitosti, autentičnosti, ako su

sama sebi cilj. Ona mogu imati svrhu samo kao istraživanja jednoga pola - drugi pol je povezanost, interakcija.

Sve ovo što je do sada rečeno ipak su samo opće pretpostavke za etnološko istraživanje. Kako je, međutim, s konkretnim etnološkim istraživanjem grada i s našim znanstvenim, odnosno stručnim potencijalom?

Prije svega, složiti ćemo se s Fosterom i Kemperom (1974, 8-9) da su antropolozi, a ja dodajem i etnolozi, skloni u gradu tražiti selo, promatrati građane kao doseljene seljake, a gradske tradicije i običaje kao transformaciju seljačkih.

Je li to teorijski opravdano i svrsishodno? Kakve zapravo mogućnosti postoje za etnološko istraživanje grada uz naše sadašnje znanje, na temelju dosegnute razine etnološke znanosti u nas? Kako uopće izabrati temu ili područje istraživanja u gradu? Čini mi se da tu postoji nekoliko mogućnosti.

Prva mogućnost mogla bi se sastojati u tome da se pođe putem seoskih migranata u grad. Tu je moguće istraživanje skupina iseljenika iz iste regije u njihovu životu u gradu ili istraživanje doseljenika iz različitih regija u jednom gradu, naselju itd. Način stanovanja - svi ljudi u istoj kući ili grupe ljudi određenoga susjedstva, njihovo prilagođavanje gradskom životu i promjena gradskog života pod utjecajem tih doseljenika - sve bi to mogle biti teme gradskoga etnološkog istraživanja. Socijalne grupacije i udruženja gradskih stanovnika mogli bi također pružiti teme za etnološko istraživanje (društva zasnovana na pripadnosti zajedničkom regionalnom podrijetlu, na primjer).

Druga mogućnost mogla bi se izravno osloniti na najbolje tradicije etnološkoga i folklorističkoga istraživanja u nas. Gradu možemo prići kao složenom kulturnom sustavu, u kojem djeluje više središta difuzije kulture, u kojem djeluju mediji masovnih komunikacija i u kojem živi neizmjereno mnogo subkultura, kontrakultura, kultura ljudskih skupina - ljudi koji se međusobno poznaju, žive zajedno stanovit dio svoga života, pa razvijaju za vrijeme toga druženja zajedničke poglede na svijet i život, zajedničke norme i vrijednosti, ponašanje, zajedničke običaje i folklorne izraze, odnosno zajednički stil života.

U takvom istraživanju dolaze do izražaja i sve odlike tradicionalnih etnoloških istraživanja. Navest ću neke:

1. Etnološka metodika terenskoga rada. Istraživač nastoji upoznati predmet svoga istraživanja individualnim kontaktom. On neposredno upoznaje i druži se s ljudima čiju kulturu proučava, upoznaje njihove motivacije. Kad traži podatke i kad se njima služi, on ne ostaje na razini bezličnosti statističkih podataka, nego inzistira na razumijevanju kvalitete svakog pojedinačnog slučaja. Bez obzira na to radio li pojedinačno ili skupno (a suvremeno istraživanje doista jest plodotvornije uz stalne konzultacije u timu), etnolog će doista u gradu djelomično tražiti ono isto što je tražio i u selu: gradu o ljudskoj kulturi, o njezinoj prošlosti i mijenama, o kulturnim procesima koji su utjecali na način života, na način ponašanja, a i na ljudske vrednote. Gradu o smislu života koji se iskazuje obilježavanjem pojedinih trenutaka u životu, ali i načinom stanovanja, ukrašavanja stanova, odijevanjem, ceremonijama ...

2. Mogućnosti istraživanja klasičnih etnoloških tema. Ovdje treba odmah reći da se neke klasične etnološke teme ne mogu istraživati u gradu ili da će se moći istraživati (znatno modificirane) uz mnoge teškoće. Riječ je o djelatnostima koje su posve nestale, kao što su, na primjer, mnoge rukotvorne vještine, koje su na žalost izgubile svoju funkciju, dakle svrsishodnost u suvremenom životu. Riječ je i o nekim djelatnostima koje su prešle u područje društvene regulacije i društvene proizvodnje na koje pojedinac ili ljudska grupa više gotovo ne mogu utjecati.

a. *Prostor, stan, suvremeno rukotvorstvo.* U gradu, dakle, nećemo istraživati graditeljstvo ili materijale od kojih se grade kuće. Nacrta kuća bit će nam zanimljivi u dva slučaja: kod individualne gradnje, i u slučaju kad bismo istraživali arhitekturu kao profesiju i utjecaj vrednota samih arhitekata na sveukupan proces urbanizacije u nas.

Međutim, život u gradskim naseljima u nas postavlja etnologu izvanredno mnogo pitanja na koje samo on može odgovoriti: kako se čovjek prilagođuje prostoru naselja u kojem živi, stana u kojem stanuje? Znamo li kakve sve varijacije odnosa prostora i obitelji i obiteljskoga života može dati samo jedna novogradnja u nekome od naših gradova? Uostalom, svakodnevno u novim naseljima pratimo kako ljudi ne prihvaćaju sve što im je urbanizacija, odnosno novo naselje ponudilo, nego biraju na svoj način, i po određenim kriterijima. Sam grad često negativno vrednuje te ljudske izbore. Mi pak etnolozi morali bismo ih istražiti, tako da ih svi uzmognemo razumjeti. Pred našim očima još neizgrađena gradilišta postaju bočališta, sanjkališta i klizališta, travnjaci nogometna igrališta, balkoni se pretvaraju u najraznovrsnija spremišta ili u sobe, ili pak postaju mjesta susjedskog nadmetanja u sadnji i uzgoju ukrasnoga bilja. Posve isti prostori u stanovima mogu dobiti izgled svijetlih životnih prostorija, ali i tamnih, natpranih malograđanskih sobičaka, s punim zidovima suvenira s turističkih putovanja. Što se dogodilo s autentičnim smislom za rukotvorstvo i ukrašavanje, zapravo ne znamo. Znamo da se ljudi na različite načine dovijaju stručnim i nestručnim prilagođavanjima svojih prostora, umješnim i neumješnim popravcima i prepravcima, koji su, po njihovu duboku uvjerenju, njima neophodno potrebni, korisni, pa čak i lijepi, bez obzira na to što mi (bilo koji drugi) o tome mislili. U ovom trenutku ne znamo mogu li se u načinu stanovanja i uređenja stanova u nas naći neke kulturne ili društvene konstante. Teorijski bismo morali pretpostaviti barem nekoliko tendencija.

Istraživanje načina stanovanja u gradu našoj se etnologiji u ovom trenutku ne čini osobito zahvalnom temom, to više što još uvijek imamo ostatke narodnog graditeljstva, dakle autentične oblike stvaralaštva. Pa ipak, u nečem smo već posve zakasnili i pitanje je hoćemo li uopće taj zaostatak ikada moći nadoknaditi?

Kako je, na primjer, stanovala radnička obitelj u Zagrebu ili u nekom drugom našem gradu između dva rata ili neposredno nakon rata? Kakav je inventar posjedovala? Koliko se uklapala u gradsku-građansku sliku stana, a koliko je imala sveze sa seljačkom? U čemu se ogledalo njezino siromaštvo i kakve su razlike prema današnjem inventaru, ali ne samo inventaru, nego i prema načinu života i pogledu na svijet koji se krije u komunikacijskim šiframa toga inventara i njegova razmještaja? Kako su nestale sve one „Gazdarice manje zbori da ti jelo ne zagori...“ i druge rukom vezene 'ljepote' na kuhinjskim zidovima? Kakav je odnos prema goblenima, jedno vrijeme posve zaboravljenima, u kućnom rukotvorstvu danas? Ovo istraživanje imalo bi, uostalom, i vrlo praktičnu svrhu s obzirom na istraživanje radničkog pokreta, radničke kulture i s obzirom na zavičajne muzeje koji uvijek uključuju tu sastavnicu.

Tko će to saznati, ako se mi etnolozi za to ne zainteresiramo? Jer mi znamo barem ono što je sa stajališta drugih znanosti teško i pretpostaviti, to jest da u tim sitnim stvarima djeluju velika pravila kulturnih procesa, jednako kao i u velikim kulturnim kretanjima koje prate različite ugledne ustanove.

Zaključujući ovo razmišljanje o stanu, stanovanju, prostoru, ali i o kućnom rukotvorstvu suvremenih ljudi - mislim da se tim pitanjima najviše kod nas približava A. Muraj u svojim istraživanjima u prigradskom Jalševcu, a vrlo su sustavno tome prišli kolege iz Slovenije, o čemo čemo čuti i referat.

b. *Običaji.* Veći dio etnološkoga rada u našoj istraživačkoj i znanstvenoj tradiciji obuhvaća običaje. Pa ipak još uvijek tinjaju pitanja: jesu li narodni običaji još uvijek živi ili nisu, je li suvremeni čovjek sklon ritualnom i ceremonijalnom ponašanju, kao što je to bio njegov djed ili pradjed u predindustrijsko doba ili on živi izvan običaja i bez njih?

Pokušamo li proniknuti u smisao narodnih običaja, vidjet ćemo da je predindustrijsko društvo obilježilo sve trenutke života koji su vezani uz poljodjelstvo, uz vegetaciju, uz cikluse rada i odmora, obilja i neimaštine, uvjetovane reprodukcijom prirode. U predindustrijsko ili izvanindustrijsko vrijeme čovjek je uz to imao potrebu obilježiti i bitne trenutke u svom životu - rođenje, spolnu zrelost, zasnivanje obitelji, smrt. Promatrani iz kasnijih (sadašnjih) povijesnih razdoblja, svi ti narodni običaji bili su vrlo slikoviti i pobudili su pažnju etnologije. No i građansko društvo i građanska država obilježili su ceremonijalnim, pa i ritualnim ponašanjima, određene trenutke u životu. Za građansko društvo, koje se u mnogome oslanjalo na zatvorenu građansku obitelj, značajni su običaji vezani uz tu i takvu obitelj, i to počevši od građanske etikete (na primjer, etiketa pri jelu koje se građanska obitelj strogo pridržava, čak i onda kad nitko stran nije prisutan) do dosta strogog propisivanja svetkovanja, koja su obvezna „u krugu obitelji“. Tijekom vremena, kao što se to obično događa, mnogi običaji koji su imali posve agrarni, magijski karakter, postali su prvenstveno običajima građanske obiteljske povezanosti. S druge strane, i suvremene države imaju potrebu da ceremonijalno obilježe značajne trenutke. Većina državnih praznika suvremenih država odnose se na obilježavanje dana kad su se te države konstituirale u svojoj novovjekovj ili najnovijoj povijesti. Različite formalne organizacije, kao i pojedini svjetski politički pokreti, također nisu lišeni običaja - ceremonijalnog i ritualnog ponašanja koje se prenosi usmenim putem, tradicijom (1. maj kao međunarodni dan rada, 8. mart kao međunarodni dan žena), pa se kao takvi susreću s formalnim i propisanim proslavama tih datuma. I sami smo svjedoci tog susreta službenog načina proslavljanja s jedne strane i elemenata „tradicijskih“ običaja u tim prigodama.

I tako, ako samo malo otvorimo oči i ako smo spremni odustati od isključivog vrednovanja šarenila i izvornosti seoskih narodnih običaja, vidjet ćemo da ljudi u našem gradu slave rođenje svoje djece, rođendane i imendane, poklanjaju satove i nakit prilikom mature ili prilikom vjerskog obilježavanja zrelosti, priređuju momačke večeri uoči svadbe, na različite načine svadbuju, predstavljaju godišnjice braka, godišnjice mature, obilježavaju na poseban način visoku životnu dob, vidljivo komemoriraju smrt. Mnogi od tih običaja povezani su s vjerskim ritualima, no to ne znači da se oni održavaju samo zato što ih religije propisuju. Profesionalna pripadnost i rad daju također povod održavanju i razvijanju suvremenih običaja. Završavanje srednje škole, polaganje određenih ispita, stjecanje stručnih zvanja, odlasci iz radne organizacije, odlasci u mirovinu - sve su to povodi za ceremonijalno obilježavanje nsvakidašnjega u životu. Pa čak i svaki sastanak ima određeni ritual; normirana ponašanja na sastanku razlikuju se s obzirom na svrhu i karakter sastanka, s obzirom na sudionike i sl. A za sve to ne postoje nikakvi pisani poslovnici ili propisi: riječ je jednostavno o pravilima koje nitko ne spominje, ali ih svi sudionici, svi sudionici neke kulture znaju i po njima se ravnaju. Tako se socijalna integracija radnih organizacija iskazuje nekim modernim običajima. Ona se potvrđuje u „danu poduzeća“, na različitim zabavama, objedima i večerama na dobru i zlu glasu. Uostalom, i to govori da se radi o „narodnim običajima“ koji su i u prošlosti uvijek imali svoje stroge kritičare.

Socijalistička država i pojedine republike, pa čak i pojedine komune, imaju određene blagdane uz koje se vezuje više značenja: od nacionalne svijesti do ljudskoga opuštanja i veselja. Naravno, u tim običajima dva su trenda: jedan koji ide iz općeg dru-

štvenog sustava i drugi (brojni drugi) iz različitih ljudskih grupa, sudionika u običaju uz taj blagdan.

Ovo su samo pretpostavke o suvremenim običajima. Tek bi naše istraživanje moralo pokazati njihov suvremeni smisao i njihovu povijesnu povezanost. Tako je, na primjer, istraživanje maturantskih ophoda u Zagrebu pokazalo tradicijsku povezanost ovog suvremenog „rite de passage“ i suvremeno značenje obilježavanja zrelosti mladih ljudi (Vodopija, 1976).

Jasno je, međutim, da su suvremeni običaji pod jakim utjecajem suvremenih institucija i posebno potrošačkoga društva. Nerijetko su oni barometar potrošnje. No to ih ne diskvalificira sa stajališta etnološkoga interesa. Poznato je i gotovo suvišno govoriti da je svako vrijeme, svaki vjerski ili svjetovni pokret uvijek davao i određeno obilježje običajima, ceremonijama i rituuu.

Zato su, primjerice, suvremene poklade pod jakim utjecajem turističke privrede. Naj-slikovitiji lik današnje gradske kulture, s naoko folklornim prizvukom, jest „Djed Mraz“. Pa ipak, upravo taj lik više je čimbenik potrošačke ponude, nego li izraz tradicija ili pak suvremenih običaja.

No za suvremenu etnološku metodologiju istraživanja grada ne postavlja se, mislim, pitanje da li istraživati ili ne neki suvremeni običaj, ako se zna da je taj običaj pod utjecajem ovoga ili onoga općeg društvenog procesa. Metodološko pitanje sastoji se u tome da se utvrdi taj utjecaj i stavi u odnos s autentičnim značenjem samoga običaja.

c. *Obitelji i obiteljski odnosi.* U sklopu takvoga razmišljanja možemo postaviti pitanje: što mi uopće danas znamo o suvremenoj gradskoj ili o suvremenim gradskim obiteljima, i to s etnološkoga stajališta? Kako su u obitelji podijeljeni poslovi? Što se dogodilo s tradicijskom podjelom na „muške“ i „ženske“ poslove? Kakav je odnos među spolovima u obitelji u njezinu svakidašnjem funkcioniranju? Što, nadalje, obitelj znači djetetu, kako ga odgaja i prilagođuje njegovim budućim ulogama u društvu? Što je s ekonomskim funkcijama obitelji: kako se stječe imovina i kako raspodjeljuje, tko o tome odlučuje i kako? I napokon, kako danas funkcioniraju rodbinski odnosi, u čemu se iskazuju u svakidašnjem životu i u običajima? Još uvijek ne znamo kakve su razlike između seoske i pojedinih gradskih obitelji, između obitelji različitih slojeva u gradu. Kakvi sukobi i interakcije nastaju s obzirom na regionalne kulturne obrasce, koji se sada, nakon migracija i pri združivanju različitih socijalnih tradicija, susreću ili sukobljuju u pojedinim obiteljima.

U svezi s obitelji može se spomenuti i sveukupni kompleks prehrane, i to od načina uzimanja obroka do recepture svakodnevnih i blagdanskih jela, uključivši korištenje priređenih ili polupriređenih jela i vlastitu kreativnost pri pripremanju cjelokupnog obroka.

Do sada se na ovom području istraživalo dosta malo. Transformacijama obiteljskih odnosa bavila se Vesna Čulinović-Konstantinović, polazeći od pretpostavljenog, fiksnog tradicijskog stanja, te je na uopćenoj razini uočavala promjene. Rodbinsko nazivlje u suvremenoj funkciji zabilježila sam u novinskim osmrtnicama. Neka pitanja suvremene socijalizacije djece i njihove kulture obrađena su u referatu o suvremenim dječjim igrama u gradu (Rajković, 1978). Nekim pitanjima, što zadiru u područje etnološkoga interesa i koje sam ovdje spomenula, bavi se, može se reći, i suvremena sociologija. To je, međutim, samo donekle točno. Jer sociologija uvijek teži istraživanju općih procesa, pa tako i općih trendova u suvremenoj obitelji. Etnologija pak može proniknuti u dubinu suvremene obiteljske kulture, i čini mi se da u tome leže za nju novi izazovi.

d. *Folklor u gradu*. Stara je etnologija kadikad dopuštala sebi luksuz da istražuje kulturu, ostavljajući istraživanje folkloru više-manje na marginama. No ni to se nije događalo bez štete za etnologiju. Suvremeno etnološko istraživanje grada (i ne samo grada, po mom dubokom uvjerenju) mora biti usko povezano s istraživanjem folklor-noga stvaralaštva. Iskustva iz našeg projekta „Interakcije folklorne tradicije i suvremene kulture“, koji smo od godine 1972. vodili u Zavodu za istraživanje folkloru (tada Institutu za narodnu umjetnost) i koji je, uzgred rečeno, dočekan s velikom skepsom u našim etnološkim krugovima, iskustva toga projekta potvrdila su hipotezu poznatoga folklorista Rogera Abrahamsa, da će se svaka ljudska grupa, koja ima svoju specifičnu kulturu, kad-tad oglasiti folklornim stvaralaštvom! Uostalom, ako kulturu vezujemo uz čovjeka, ako istražujemo kako kultura izražava ljudske vrijednosti i kako elementi kulture ne žive sami za sebe, nego uvijek sadrže određene ljudske poruke, a te su poruke - kultura, dakle, ako tako gledamo na stvari, onda i istraživanja materijalne kulture i istraživanja onoga što smo nazvali socijalnom kulturom moramo povezati s istraživanjem folklornih izraza i tvorevina. U suvremenoj gradskoj situaciji, uz pomoć istraživanja folkloru, lakše ćemo i bolje uopće istraživati kulturu.

Dosadašnji rezultati spomenutoga projekta upozorili su na jednu značajnu točku ljudskoga života - smrt. Istraživanje smrti u suvremenoj situaciji upozorilo je na obitelj kao još uvijek vrlo čvrstu ljudsku grupu unutar koje djeluju krvne, društvene, psihološke, odnosno emocionalne, ali i ekonomske veze (uza sva crna predviđanja o kraju obitelji i obiteljskih odnosa u sociologiji, a nekada i u etnologiji). Istraživanje spomenika žrtvama u prometu pokazalo je vrlo tradicijske folklorne reakcije ljudskih obiteljskih grupa na tu najmoderniju pošast koja odnosi više ljudskih života nego nekadašnje epidemije.

Sasvim osobit doprinos istraživanju kulture grada ili etnologije grada dala su, po mom mišljenju, istraživanja usmenog stvaralaštva u Zagrebu. Istraživanja svakidašnjeg pripovijedanja, prepletanje novinskih „istinitih tema“ i tradicijskih motiva, omogućuju zaista dubinsko poniranje u kulturnu mijenu ili u procese kulturnih promjena koji se događaju oko nas i u nama. S obzirom na to da su pojedini naši istraživači usmene književnosti u prošlosti obavili savjesnu inventuru usmene poezije i proze, pa je jedan povijesni sloj te književnosti relativno dobro poznat, s obzirom dakle na to, kao i na postojanje evropskih indeksa motiva, usmeno književno istraživanje u gradu može se povijesno, strukturno i difuzijski locirati već u prvim pristupima. To je jedan od razloga, među onima koje sam već spomenula, zbog kojega plediram za obveznu suradnju etnološkoga i folklorističkoga istraživanja.

Uostalom, kako da shvatimo suvremenoga čovjeka, onaj dio njegova života koji se odvija izvan normativnih sistema i društvenih institucija, kako da shvatimo njegov obiteljski život, njegov svakidašnji život, njegove ceremonije i rituale, njegove simbole, njegovo mišljenje - ako ne poznajemo njegov usmeni izraz, njegov suvremeni usmeni stvaralački potencijal. U svijetu koji inzistira na racionalnosti - kultura male grupe nerijetko iskazuje otklon - javlja se ponašanje koje nije zarobljeno racionalizmom, vjerovanje koje premašuje stroge granice racionalnoga. A to mogu razumjeti samo etnologija i folkloristika.

Prema tome, vraćam se na početak. Za mene ne postoji znanstvena dilema da li će etnologija istraživati selo ili grad, da li će se jedna etnologija baviti selom, a druga gradom. Problemi koje danas nailazimo u gradu, sutra će biti ili već jesu i na selu. Riječ je, dakle, o jednoj, *dobroj* etnologiji, koju ćemo stvoriti ako temeljito razmotrimo dosadašnja istraživačka iskustva i mogućnosti, ali i mogućnosti novih i drugačijih pristupa.

Ethnological Research in the City: Problems and Dilemmas

(Summary)

Croatian cultural-historical ethnology has been based on the hypothesis that its research subject are peasants, that is, the village. Nevertheless, earlier ethnologists and folklorists (from the last century and the turn of this century) collected ethnographic and folklore data from towns (for instance, Valjavec, Strohal and Lang).

Our cultural-historical ethnology does not offer a comprehensive theoretical basis for research in general, nor for the research of the city in particular. For this reason, the author has analyzed different contemporary approaches to ethnological research in Croatia and in Yugoslavia, and has proceeded by a discussion of the possibilities of an urban ethnology here. It is requested that ethnologists abandon exclusive approaches - that is, that urban culture should be investigated along with the rural, changes along with the continuity in culture, and economic processes along with symbolic behavior and different types of symbolization; it is also emphasized that ethnological research should not be limited to a small group - rather, the group's interactions with general social and cultural currents should be taken into account and individual phenomena should be viewed within the entire process of communication; that what is common and ordinary in everyday life we should investigate along with the complex of ritual and ceremonial behavior; objects and phenomena should always be related to their subjects - to actual people.

The author proceeds with proposals for several research projects of the city and in the city. Applying the ethnological fieldwork method, some standard ethnological themes could be investigated in the city, such as: man's shaping of the environment, dwellings, decoration and the contemporary handicrafts, urban rituals (including those of the family and work circles, as well as festivities), family and kinship relations, and, especially, folklore in the urban environment.

The author holds that there is no scientific dilemma whether ethnology should investigate the village or the city, or whether there should be one „urban“ and one „rural“ ethnology. The problems which we encounter in the city today might appear in the village tomorrow, if they already are not there. Thus, we deal with a single, complex ethnology.

LITERATURA:

- Abrahams, Roger, *The Negro Stereotype*, *Jurnal of American Folklore* 83, 1970, No 328, 229-249.
- Bošković-Stulli, Maja, *Zagrebačka usmena pričanja u prepletanju s novinama i televizijom*, *Narodna umjetnost* 1978, knj. 15, 11-36.
- Burszta, Jozef, *Methoden und Resultate der ethnologischen Untersuchungen lokaler Gemeinschaften in Polen u knjizi Gemeinde im Wandel*, ur. G. Wiegmann, Münster 1979, 47-56.
- Foster, M. George, Kemper Robert V., ur. *Anthropologists in Cities*, Boston 1974.
- Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, 1939.
- Lang, Milan, *Samobor. Narodni život i običaji*, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 1911, knj. 16/1.
- Muraj, Aleksandra, *Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jaševcu*, *Narodna umjetnost* 1977, knj. 14, 95-149; *Običaji oko sklapanja braka u Žumberku (1900-1975)*, *Etnološki prilozi* 1978, 105-134.
- Rajković, Zorica, *Spomen-obilježje žrtvama prometnih nesreća*, *Narodna umjetnost* 1976, knj. 13, 27-56 + 22; *Danšnji dječji folklor - Istraživanje u Zagrebu*, *Narodna umjetnost* 1978, knj. 15, 37-96 + 14.
- Rithman-Auguštin, Dunja, *Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja*, *Narodna umjetnost* 1976, knj. 13, *O nekim metodološkim problemima etnološkog istraživanja sadašnjosti*, *Etnološki pregled* 1974, br. 12, 121-127; *Novinske osmrtnice*, *Narodna umjetnost* 1978, knj. 15, 117-176.
- Stoklund, Bjarne, *Zum Ansatz und theoretischen Hintergrund der Gemeindestudien in Skandinavien*, u knjizi *Gemeinde im Wandel*, ur. G. Wiegmann, Münster 1979, 33-45.
- Valjavec, Matija Kramčmanov, *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*, Zagreb 1890. (II izd).
- Vodopija, Milivoj, *Maturiranje kao „rite de passage“*, *Narodna umjetnost* 1976, knj. 13, 77-92 + 4.